

تاریخ: ۱۳ / ۱۲ / ۸۷

شماره: ۵۹۵ / ۸۷ م ۳

پیوست: -

بنطالی

مدرسۀ عالی شهید مطهری

جناب آقای دکتر عبدالکریم عبداللّهی

با سلام و تحيیت

احتراماً مقاله ارسالی جنابالی با عنوان «حکم نماز جمعه از دیدگاه
فیض کاشانی» برای کنگره بین المللی علمی و پژوهشی ملامحسن
فیض کاشانی مورد پذیرش قرار گرفت و انشاءالله در مجموعه مقالات
چاپ خواهد شد. R.198.

دکتر سید ابوالقاسم نقیبی

معاون پژوهشی

حکم نماز جمعه از دیدگاه فیض کاشانی

عبدالکریم عبدالله‌ی

طلبه حوزه علمیّة مشهد مقدس
و دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی

چکیده

مقاله حاضر در مقام بیان دیدگاه فیض کاشانی درباره حکم نماز، مشتمل بر مطالب زیر است:

برگزاری نخستین نماز جمعه در اسلام توسط پیامبر اکرم ﷺ، حکمت خطبه نماز جمعه که باید در جهت تحکیم مبانی عقیدتی و بیان مسائل لازم مربوط به جامعه اسلامی باشد و نیز بیان اقوال فقهای امامیه درباره حکم نماز جمعه، قول فیض کاشانی بر وجوب تعیینی و دلالت وی بر این قول، از آیات، روایات از پیامبر ﷺ و امامان معصوم ﷺ، احکام مستفاد از روایات.

کلید واژه‌ها: نماز جمعه، وجوب تعیینی، فیض کاشانی

نخستین نماز جمعه در اسلام

پیامبر اکرم ﷺ در سال چهاردهم بعثت، از مکه به مدینه هجرت کرد و در روز دوشنبه دوازدهم ربیع الأول به دهکده «قبا» در دو فرسخی مدینه رسید و بر خانه «کلثوم بن هدم» از قبیله «بنی عمرو بن عوف» وارد شد و تا پایان آن هفته یعنی تانیمة همان ماه در آنجا توقف کرد و «مسجد قبا» را بنا نهاد، و پس از پیوستن علی بن ابی طالب ﷺ به آن حضرت، در روز جمعه عازم شهر مدینه شد و نماز جمعه را در میان قبیله «بنی سالم بن عوف» اقامه کرد و این نخستین نماز جمعه‌ای بود که در مدینه خواند (ابن هشام، السیرة النبویة، ج ۲، ص ۱۳۹؛ ابن اثیر، الكامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۱۰۷)، و برابر نوشته طبری و مسعودی، نخستین نماز جمعه در اسلام بود (تاریخ الامم والمملوک، ج ۲، ص ۱۱۴؛ مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۸۶).

حکمت خطبه نماز جمعه

فضل بن شاذان، از امام رضا^ع روایت می‌کند که آن حضرت فرمود: «إِنَّمَا جَعَلْتُ الخطبَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِأَنَّ الْجُمُعَةَ مَشْهَدٌ عَامٌ، فَأَرَادَ أَنْ يَكُونَ لِلْأَمَامِ [للأَمِير] سَبَبٌ لِتَوْعِيَّتِهِمْ وَتَرْغِيبِهِمْ فِي الطَّاعَةِ، وَتَرْهِيبِهِمْ عَنِ التَّعْصِيَّةِ، وَتَوْقِيَّتِهِمْ عَلَى مَا أَرَادَ مِنْ مَصْلَحَةِ دِينِهِمْ وَدِينِنَا هُمْ، وَيُخَبِّرُهُمْ بِمَا وَرَدَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَفَاقِ وَمِنَ الْأَخْوَالِ [الْأَهْوَالِ] الَّتِي لَهُمْ فِيهَا الْمُضْرَبَةُ وَالْمُنْقَعَةُ ... إِنَّمَا جَعَلْتُ خُطْبَتِي لِيَكُونَ وَاحِدَةً لِلثَّنَاءِ وَالْتَّحْمِيدِ وَالتَّقْدِيسِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَالْأُخْرَى لِلْحَوَاجِنِ وَالْأَعْذَارِ وَالْأَنْذَارِ وَالدُّعَاءِ، وَمَا يُرِيدُ أَنْ يَعْلَمُهُمْ مِنْ أُمْرِهِ وَنَهْيِهِ بِمَا فِيهِ الصَّلَاحُ وَالْفَسَادُ» (صدقوق، عيون أخبار الرضا^ع، ج ۲، ص ۲۲۲)، خطبه در روز جمعه برای این تشریع شده است که نماز جمعه محل حضور و انجمن عمومی است، از این رو خداوند اراده کرده تا برای پیشوای مسلمانان فرصتی باشد که آنان پند و اندرز دهد و به طاعت خدا ترغیب کند و از معصیت برتساند و آنان را به مصلحت دین و دنیا ایشان آگاه سازد و آنچه از اخبار و حوادث مهم جهان رسیده که سود و زیان مردم در آن است به اطلاع آنان برساند.

دو خطبه قرار داده شده تا یکی برای حمد و ثنا و تقدیس خدای عز و جل، و دیگری برای بیان نیازمندیها، عذرها (توضیح علت کارهای انجام شده و نشده)، هشدارها، و دعا به درگاه خداوند باشد، و (نیز) برای این که مردم را به امر و نهی، و آنچه صلاح و فساد در آن است، آگاه سازد.

اقوال فقهای امامیه درباره حکم نماز جمعه

وجوب نماز جمعه یکی از احکام قطعی و از ضروریات شریعت اسلام است و اختلاف فقهیان فقط در این است که آیا وجوب تعیینی آن که در عصر حضور، توسط امام^ع یا منصوب از جانب او اقامه می‌شد در عصر غیبت نیز به حال خود باقی است و یا این که مشروعیت آن، منوط به حضور امام^ع یا منصوب از سوی اوست؟ از این رو اقوال مختلفی است که برخی از فقهای معاصر هفت قول را یادآور می‌شود (حائزی، صلاة الجمعة، ص ۲ - ۱۲۱) که مهمترین آن، سه قول (غروی، التتفیع، ج ۱، ص ۱۳) به

شرح زیر است:

الف - حرمت نماز جمعه و عدم مشروعیت آن بر اساس ادعای توقف مشروعیت نماز جمعه به حضور امام^ع یا منصوب از جانب او، زیرا اقامه نماز جمعه از مناصب خاص آن حضرت است، و این قول، منسوب به برخی از فقهیان مانند این ادریس (السرائر، ج ۱، ص ۳۰۳ و ۳۰۴)، سلار و سید مرتضی است. (رک: همان و غروی، التتفیع، ج ۱، ص ۴۱).

ب - وجوب تخيیری یعنی مکلف، مختار است که نماز جمعه را بخواند یا نماز ظهر را

و هر کدام را که بخواند، دیگری ساقط می‌شود، و این قول مشهور در میان فقهای متاخر است. (غروی، التتفیع، ج ۱، ص ۱۳).

ج - وجوب تعیینی که به طور مشخص و جوب به آن تعلق گرفته، و این قول بسیاری از فقهان و محدثان است، از جمله:

ثقة الإسلام كُلِّيْنِي، (الفروع من الكافي، ج ۳، ص ۴۱۸)، شیخ صدوق، (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۴۰۹)، شیخ مفید (الثقنة، ص ۴ - ۱۶۳)، ابوالصلاح حلبي، (الکافی فی الفقہ، ضمیمة سلسلة بتابع الفقہة، ج ۲، ص ۲۷۹)، شهید ثانی که ظاهراً نخستین فقیهی است که سه سال پیش از شهادت، رساله‌ای در وجوب تعیینی نماز جمعه نوشته است (رک: عاملی، مدارک الأحكام، ج ۴، ص ۸)، صاحب مدارک، (همان)، فیض کاشانی که رساله‌ای تحت عنوان «الشهاب الثاقب» نگاشته است، شیخ حرّ عاملی، (وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲ و ۱۳)، علامه مجلسی، (مرأة العقول، ج ۱۵، ص ۳۴۸)، بخار الأنوار، ج ۸۹، ص ۲۲۱، محدث بحرانی، (الحدائق الناضرة، ج ۹، ص ۳۷۸، ۳۹۸ و ۴۱۵)، آیة الله حائری (صلوة الجمعة).

قول فیض کاشانی

طبق گفتار فیض کاشانی، وجوب عینی نماز جمعه «أَظْهَرَ مِنَ الشَّمْسِ» و مورد اتفاق علمای اسلام در تمامی زمانهاست و در دوران زندگانی پیامبر ﷺ برگزاری نماز جمعه استمرار داشته و پس از آن حضرت نسخی هم نمی‌باشد و عالمان اسلامی و جوب آن را مشروط به شرطی نکرده‌اند بجز یک نفر یا دو نفر مائند محمد بن ادریس و سلار بن عبدالعزیز که وجوب نماز جمعه را مشروط به شرط حضور امام ﷺ نموده‌اند که موجب سقوط آن در عصر غیبت می‌شود، هر چند کلام سلار، قابل تأویل به حق است، «وابن ادریس هذا هو الّذى قال فيه العلّامة والمحقّق ما قالاً» (رک: الشهاب الثاقب، ص ۸ و ۹). همچنین می‌گوید: در اصل وجوب نماز جمعه اختلافی نیست بلکه تمامی فقهان اعتراف دارند و ادعای اجماع می‌کنند و بلکه آن را از ضروریات دین می‌شمارند و فقها فقط در شرایط آن اختلاف دارند (الشهاب الثاقب، ص ۱۱).

دلایل فیض کاشانی بر وجوب تعیینی نماز جمعه

دلایلی را که فیض کاشانی برای اثبات وجوب تعیینی نماز جمعه اقامه می‌کند عبارت است از: کلام خدا، کلام رسول خدا ﷺ و کلام امامان معصوم ﷺ، زیرا اساساً ادله شرعیه به نظر ایشان منحصر به همین سه دلیل است که می‌گوید: «والآدلة الشرعية منحصرة عندنا في هذه الثلاثة» (الشهاب الثاقب، ص ۱۳).

اما بیان ادله سه گانه مذبور همراه با توضیحات این جانب، بدین قرار است:

الف - آیاتی از قرآن

آیه اول: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِي لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاقْصُدُوهَا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (سورة جمعه، آیه ۹).

ای کسانی که ایمان آورده اید هر گاه برای نماز روز جمعه اذان گفته شود به سوی ذکر خدا بشتایید (اهتمام^۱ بورزید) و خرید و فروش را رها سازید، اگر بدانید این (اهتمام به حضور در نماز جمعه) برای شما بهتر است.

تفسران اتفاق نظر دارند که مراد از «ذِكْرُ خدا» که امر به سعی و اهتمام به آن شده نماز جمعه یا خطبه آن و یا مجموع نماز جمعه و خطبه آن می باشد.

بنابر این هر کس که مومن باشد موظف به اهتمام و شنیدن خطبه نماز جمعه و انجام آن و ترک هر چیزی است که مانع حضور در نماز جمعه باشد.

در آیه شریقه افزون بر امر «فَاقْصُدُوهَا» که دلالت بر وجوب سعی، تلاش و اهتمام به حضور در نماز جمعه دارد مشتمل بر انواعی از تأکید و تشویق است:

۱ - تعلق فعل «نُودِي» به کلمه «إِذَا» که شرطیت زمانیه می باشد و نیز فعل «نُودِي» که به صورت مجھول است دلالت بر تحقیق وقوع نماز جمعه دارد.

۲ - لزوم ترک اضداد مانند داد و ستد در هنگام نماز جمعه «وَذَرُوا الْبَيْعَ».

۳ - اطلاق آیه که مقید به زمان خاص مانند عصر حضور معصوم^{علیه السلام} نیست.

آیه دوم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَنُوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَقْعُلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَابِرُونَ» (سورة منافقین، آیه ۹).

ای کسانی که ایمان آورده اید اموال و اولادتان، شمارا از یاد خدا باز ندارد و کسانی که چنین کنند، زیانکارند.

این آیه نیز با توجه به تفسیر «ذکر خدا» به نماز جمعه، دلالت بر وجوب نماز جمعه دارد.

آیه سوم: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَاةِ وَالصَّلَاةُ أَلُوْسْطَنِ» (سورة بقره، آیه ۲۲۸).

بر نمازها (ی پنج گانه) به ویژه نماز میانه مواظبت نمایید.

به موجب برخی از روایات (رک: حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۱۴ و ۱۵) و کلام محققان، مراد از نماز میانه که خصوصاً به آن امر شده، نماز جمعه در روز جمعه و نماز ظهر در سایر روزهای است.

ب - روایاتی از پیامبر^{علیه السلام}

عامه و خاصه در کتابهای فقهی و غیر فقهی احادیثی را از پیامبر اکرم^{علیه السلام} روایت

۱ - مراد از «سعی»، اهتمام است. رک: فیض کاشانی، الوانی، ج ۸، ص ۱۰۸۰؛ مجلسی، بحار الانوار، ج

۸۹، ص ۱۲۷؛ زُحَلَلی، التفسیر المُنیر، ج ۲۸، ص ۱۲۷.

کرده‌اند که برخی صریح و برخی ظهور در وجوب تعیینی نماز جمعه دارد و مشروط به شرطی نیست، مانند:

۱- «كُيَّتْ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةُ فَرِيضَةٌ واجِبَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (علامه، تذكرة الفقهاء، ج ۲، ص ۱۲؛ الوافی، ج ۸، ص ۱۱۲۵؛ حرس عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۵).

نماز جمعه به عنوان فریضه واجبه تا روز قیامت، بر شما مقرر شده است.
روایت مزبور، صریح در وجوب تعیینی مستمر تا روز قیامت است و مشروط به حضور امام علیه السلام و اذن آن حضرت نیست.

۲- «الْجُمُعَةُ واجِبَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ إِلَّا عَلَى أَرْبَعَةِ عَبْدٍ مَّقْلُوكٍ، أَوْ امْرَأَةٍ، أَوْ صَبَّرٍ، أَوْ مَرِيضٍ»، (الوافی، ج ۸، ص ۱۱۲۵؛ وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶؛ طبرانی، المعجم الكبير، ج ۸، ص ۳۲۱، شماره ۸۲۰۶).

نماز جمعه بر هر مسلمانی واجب است بجز بر عبد، زن، نابالغ و بیمار.

۳- پیامبر اکرم صلوات الله عليه وآله وسلام در خطبه طولانی که مردم را ترغیب و تشویق به نماز جمعه نمود، فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ، فَمَنْ تَرَكَهَا فِي حَيَاةِ أُوْتَهُ مَنَاطِي وَلَهُ إِيمَامٌ عَادِلٌ، اسْتِخْفَافًا بِهَا أَوْ جُحْودًا لَهَا، فَلَا جَمَعَ اللَّهُ شَمَلَهُ، وَلَا بَارَكَ لَهُ فِي أُمْرِهِ، إِلَّا وَلَا صَلَةَ لَهُ، إِلَّا وَلَا زَكَاةَ لَهُ، إِلَّا وَلَا حَجَّ لَهُ، إِلَّا وَلَا صَوْمَ لَهُ، إِلَّا وَلَا يَرِيهُ، حَتَّى يَتُوبَ» (الوافی، ج ۸، ص ۱۱۲۵؛ وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۷؛ سنن ابن ماجه، شماره ۱۰۸۱).

خداؤند متعال نماز جمعه را بر شما واجب کرد، پس کسی که در زمان حیات یا پس از وفات از روی سبک شمردن یا انکار، آن را ترک نماید، خداوند وضع نابسامان او را سامان نمی‌بخشد، در کارش برکت نمی‌دهد، آگاه باشید برای اونماز، زکات، حج، روزه و نیکی نیست تا وقتی که توبه کند.

ظاهر از لفظ «امام» امام جماعت است نه امام معصوم علیه السلام، به علاوه در برخی از روایات، لفظ «امام» نیست.

۴- «مَنْ تَرَكَ تَلَاثَ جُمُعٍ مُّتَعَدِّدًا مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ بِخَاتَمِ النَّفَاقِ» (الوافی، ج ۸، ص ۱۱۲۵ و نزدیک به این مضمون: «طبری، المعجم الكبير، ج ۱، ص ۱۷۰، شماره ۴۲۲).

کسی که از روی عمد و بدون عذر، سه بار (یعنی در پی) نماز جمعه را ترک کند، خداوند بر قلب او مهر نفاق می‌زند.

۵- «مَنْ تَرَكَ عَلَيْهِ تَلَاثَ جُمُعٍ تَهَاوُنًا بِهَا طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ» (الوافی، ج ۸، ص ۱۱۲۵؛ سنن ابن داود، شماره ۱۰۵۲، سنن ترمذی، شماره ۵۰۰؛ سنن ابن ماجه، شماره ۶-۱۱۲۵؛ طبری، المعجم الكبير، ج ۲۲، ص ۹۱۵ و ۹۱۶).

کسی که (بدون عذر) سه بار (یعنی در پی) نماز جمعه را از روی سبک شمردن ترک کند خداوند بر دل او مهر (تیرگی و غفلت) می‌زند.

۶- «لَيَسْتَهِنَّ أَقْوَامٌ عَنْ وَدْعِهِمُ الْجَمْعَاتِ، أُولَئِكَيْتُمُ اللَّهَ عَلَى قُلُوبِهِمْ، ثُمَّ لَيَكُونُنَّ مِنَ الْغَافِلِينَ»، (الوافى، ج ۸، ص ۱۱۲۵)؛ وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶؛ صحيح مسلم، شماره ۸۶۵؛ طبرانی، المعجم الكبير، ج ۱۹، ص ۹۹، شماره ۱۹۷).

گروههای مختلف مردم باید از ترک نمازهای جمعه خودداری نمایند، یا خداوند بر دلهایشان مهر (تیرگی و غفلت) می‌زند، آنگاه از غافلان خواهند بود.

فیض کاشانی در پایان می‌نویسد: چنانچه وجوه نماز جمعه تخیری بود در صورت ترک آن، تهدید به نفاق و مهر تیرگی و غفلت در دل نمی‌بود که علامت کفر است، زیرا ترک یکی از دو فرد تخیر، موجب این عقوبت نیست. (الشهاب الثاقب، ص

(۱۸)

ج - روایاتی از امامان معصوم ﷺ

صاحبان کتب اربعه روایی شیعه یعنی ثقة الإسلام ابو جعفر محمد بن یعقوب کلثیمی، رئیس المحدثین ابو جعفر محمد بن علی بن بابویه قمی و شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن طوسی از امام باقر و امام صادق علیهم السلام اخبار معتبر فراوانی را روایت کرده‌اند که دلالت بر وجوه قطعی نماز جمعه دارند بدون این که مشروط به حضور امام معصوم علیهم السلام یا ماذون از جانب او و یا مشروط به فقیهی باشد، و دلالت برخی از این روایات، صریح و برخی ظاهر در وجوه تعیینی نماز جمعه است:

۱- صحیحة زراره از امام باقر علیهم السلام که فرمود: «إِنَّمَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى النَّاسِ مِنَ الْجَمْعَةِ إِلَى الْجَمْعَةِ خَمْسًا وَثَلَاثِينَ صَلَاتٍ، مِنْهَا صَلَاةٌ وَاحِدَةٌ فَرَضَهَا اللَّهُ فِي جَمَاعَةٍ وَهِيَ الْجَمْعَةُ وَوَضَعَهَا عَنْ تِسْعَةِ عَنْ الصَّغِيرِ، وَالْكَبِيرِ، وَالْمَجْنُونِ، وَالْمُسَافِرِ، وَالْعَبْدِ، وَالْمَرْأَةِ، وَالْمَرِيضِ، وَالْأَعْمَى، وَمَنْ كَانَ عَلَى رَأْسِ فَرَسَخَتْ». (صدق، من لا يحضره الفقيه، شماره ۱۲۱۹، الوافى، ج ۸، ص ۱۲۱۹).

خداؤند عز وجل از جمعه تا جمعه دیگر، ۳۵ نماز را واجب کرد که از جمله آنها یک نمازی است که خداوند آن را به جماعت واجب کرده که آن نماز جمعه است و (تکلیف وجوه) این نماز را از ۹ نفر برداشته است: غیر بالغ، پیرمرد، دیوانه، مسافر، عبد، زن، بیمار، نایینا، و کسی که سر دو فرسخی (یا بیشتر) باشد.

۲- صحیحة ابی بصیر و مسلم، از امام صادق علیهم السلام که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ خَمْسًا وَثَلَاثِينَ صَلَاتٍ، مِنْهَا صَلَاةٌ وَاحِدَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَتَشَهَّدَهَا إِلَّا خَمْسَةً: الْمَرِيضُ، وَالْمَمْلُوكُ، وَالْمُسَافِرُ، وَالْمَرْأَةُ، وَالصَّبِيُّ». (کلینی، الفروع من الكافی، ج ۳، ص ۴۱۸؛ الوافى، ج ۸، ص ۱۲۱۹).

خداؤند عز وجل در هر هفته، ۳۵ نماز را واجب کرد که از جمله آنها نمازی است که بر مسلمانی واجب است در آن حضور یابد بجز پنج گروه: بیمار، برد، مسافر، زن و نابالغ.

۳- صحیحه زُراره که می‌گوید: به امام باقر عرض کرد: نماز جمعه بر چه کسی واجب است؟

فرمود: «تَحِبُّ عَلَى سَبْعَةِ نَفَرٍ مِنَ الْمُشْلِمِينَ، وَلَا جُمُعَةً لِأَقْلَلَ مِنْ خَمْسَةِ مِنَ الْمُشْلِمِينَ أَحَدُهُمُ الْإِمَامُ، فَإِذَا جَتَّمَعَ سَبْعَةٌ وَلَمْ يَخَافُوا أَمْهُمْ بَعْضُهُمْ وَخَطَبُهُمْ». (صدق، من لا يحضره الفقيه، شماره ۱۲۲۰، الوافي، ج ۸، ص ۱۱۲۳).

بر هفت نفر از مسلمانان واجب است، و نماز جمعه برای کمتر از پنج نفر از مسلمانان که یکی از آنان امام باشد، نیست، پس هرگاه هفت نفر جمع شدند و (از ظالمان) نترسیدند برخی از آنان امام جمعه شود و خطبه بخواند.

بنابر این نماز جمعه با کمتر از پنج نفر برگزار نمی‌شود.

فیض کاشانی پس از نقل این روایت، می‌گوید: این نص در عدم اشتراط اقامه جمعه به اذن معصوم است و مراد از امام، امام جماعت است. (الشهاب الثاقب، ص ۲۱).

۴- حسن زراره که از امام باقر روایت می‌کند که آن حضرت فرمود: «لَا تَكُونُ الْخُطْبَةُ وَالْجُمُعَةُ وَصَلَاتُ رَكْعَتَيْنِ عَلَى أَقْلَلَ مِنْ خَمْسَةِ رَهْطِ الْإِمَامِ وَأَرْبَعَةِ» (کلینی، الفروع من الكافی، ج ۳، ص ۴۱۹؛ شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۴۰، شماره ۶۴۰؛ الوافي، ج ۸، ص ۱۱۲۳).

خطبة جمعه و دو رکعت نماز آن با کمتر از پنج نفر برگزار نمی‌شود (یعنی یک نفر) امام و چهار نفر (ماموم).

۵- موثقه ابی العباس (بقباق) از امام صادق روایت می‌کند که «أَدْنَى مَا يُجْزِي فِي الْجُمُعَةِ سَبْعَةُ أَوْ خَمْسَةُ أَذْنَاءُ» (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۷۶، شماره ۷۶؛ الوافي، ج ۸، ص ۱۱۲۳).

کمترین عددی که برای اقامه نماز جمعه، کفايت می‌کند پنج نفر است.

۶- صحیحه منصور بن حازم از امام صادق رهیله که فرمود:

«يُجَمِّعُ الْقَوْمُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِذَا كَانُوا خَمْسَةً فَنَمازُهُمْ، فَإِنْ كَانُوا أَقْلَلَ مِنْ خَمْسَةٍ فَلَا جُمُعَةَ لَهُمْ، وَالْجُمُعَةُ وَاحِدَةٌ عَلَى كُلِّ أَحَدٍ لَا يُعَذِّرُ النَّاسُ فِيهَا إِلَّا خَمْسَةُ النِّرَاءُ وَالْمَتَلُوكُ وَالْمُسَافِرُ وَالْمَرِيضُ وَالصَّبِيُّ» (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۳۹، شماره ۶۳۶؛ الوافي، ج ۸، ص ۱۱۲۲).

در روز جمعه مردم گردهم می‌آیند وقتی که پنج نفر یا بیشتر شدند (نماز جمعه را اقامه می‌کنند)، پس اگر کمتر از پنج نفر بودند برای آنان نماز جمعه نیست، نماز جمعه بر همه مردم واجب است، مردم در اقامه نماز جمعه معذور نیستند. بجز پنج گروه: زن، برد، مسافر، بیمار و نابالغ.

۷- صحیحه عمر بن یزید که از امام صادق رهیله روایت می‌کند که آن حضرت فرمود:

«إِذَا كَانُوا سَبْعَةً يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلِيَصْلُوُا فِي جَمَاعَةٍ وَلِيَتَبَسَّسُ الْبَرَدُ وَالْعِنَامَةُ وَيَتَوَكَّلُ عَلَى

قُوْسٌ أَوْعَصًا وَلِيَقْعُدْ قَعْدَةً بَيْنَ الْخُطَبَيْنِ وَيَجْهَرُ بِالْقِرَاءَةِ وَيَقْتُلُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى مِنْهُما قَبْلَ الرُّكُوعِ» (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۴۵، شماره ۶۶۴؛ الوافق، ج ۸، ص ۱۱۲۴).

هرگاه در روز جمعه هفت نفر اجتماع کنند، باید (نماز جمعه را) به جماعت بخوانند و (امام جماعت) لباس بزد و عمامه بپوشد، و بر کمان (سلاح) یا عصایی تکیه کند و میان دو خطبه اندکی بنشینند و قراءت نماز را بلند بخواند و در رکعت اول از آن دو رکعت، پیش از رکوع، قنوت بجا آورد.

۸- صحیحه فضل بن عبدالملک (بقباق) که از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که

فرمود:

«إِذَا كَانَ قَوْمٌ فِي قَرْيَةٍ صَلَوُا [الْجُمُعَةَ] أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، فَإِنْ كَانَ لَهُمْ مِنْ يَخْطُبُ بِهِمْ جَمَعُوا إِذَا كَانُوا حَشَّسَةً نَفِرُوا، وَإِنَّمَا جَعَلْتُ رَكْعَتَيْنِ لِمَكَانِ الْخُطَبَيْنِ». (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۳۹، شماره ۶۳۵؛ الاستبصار، ج ۱، ص ۴۲۰).

هرگاه گروهی در دهکده‌ای بودند چهار رکعت نماز بگزارند، (ولی) اگر کسی باشد (که بتواند برای آنان) خطبه بخواند نماز جماعت بخوانند اگر پنج نفر باشند، فقط دو رکعت قرار داده شده به خاطر دو خطبه.

۹- صحیحه محمد بن مسلم، عنْ أَحَدِهِمَا علیه السلام قال: سَأَلْتُهُ عَنْ أَنَاسٍ، فِي قَرْيَةٍ هَلْ يُصَلِّونَ الْجُمُعَةَ جَمَاعَةً؟
قال: «نَعَمْ وَيُصَلِّونَ أَرْبَعًا إِذَا لَمْ يَكُنْ مِنْ يَخْطُبُ» (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۳۸، شماره ۶۳۳).

از محمد بن مسلم روایت شده که از یکی دو امام باقر و صادق علیهم السلام از مردمی که در روستایی هستند، آیا جماعت را به جماعت بخوانند؟

فرمود: آری، (اما) اگر کسی نبود که خطبه بخواند نماز چهار رکعتی بخوانند.

۱۰- صحیحه زراره از امام باقر علیه السلام که فرمود: «الْجُمُعَةُ وَاجِبٌ عَلَى مَنْ إِنْ صَلَّى الْغَدَاءَ فِي أَهْلِيَهُ أَدْرَكَ الْجُمُعَةَ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّمَا يُصَلِّي الْعَصْرَ فِي وَقْتِ الظَّهَرِ فِي سَابِرِ الْأَيَّامِ كَيْنَ إِذَا قَضَوُا الصَّلَاةَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامِ رَجَعُوا إِلَى رِحَالِهِمْ قَبْلَ اللَّيْلِ، وَذَلِكَ سُنَّةُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۴۰، شماره ۶۴۲).

نماز جماعت بر کسی واجب است که اگر نماز صبح را در میان اهل خود بخواند نماز جماعت را درک می‌کند، رسول خدا علیه السلام چنین بود که نماز عصر را در وقت ظهر سایر روزها (قبل از عصر سایر روزها) می‌گزارد تا مردمی که نماز را با رسول خدا علیه السلام بجا آورده‌اند، بیش از (فارسیدن) شب به خانه‌های خود برگردند، و این (مقدم داشتن نماز عصر در روز جماعت) تاریخ قیامت سنت است.

۱۱- صحیحه ابی بصیر و مسلم از امام باقر علیه السلام که فرمود: «مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلَاثَ

جمعٌ مُتَوَالِيَّةٌ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ» (صدقوق، ثواب الأعمال، ص ۲۷۶؛ شيخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۳۸، شماره ۶۳۲).

کسی که نماز جمعه را سه بار پیاپی (بدون عذر موجه) ترک کند خداوند مهر (غفلت و تیرگی) بر دل او می‌زند.

۱۲ - صحیحة زراره از امام باقر علیه السلام که فرمود: «... فَإِنْ تَرَكَ رَجُلٌ مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ ثَلَاثَ جُمُعٌ فَقَدْ تَرَكَ ثَلَاثَ فَرَائضَ، وَلَا يَدْعَ ثَلَاثَ فَرَائضَ مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ إِلَّا مُنَافِقٌ» (صدقوق، ثواب الأعمال...، ص ۲۷۶؛ حرر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴).

چنانچه مردی بدون علت سه جمعه پی در پی نماز جمعه را ترک کند، سه فریضه (از فرائض الهی) را ترک کرده و سه فریضه را بدون عذر موجه ترک نمی‌کند مگر این که منافق باشد.

۱۳ - صحیحة زراره که می‌گوید: «حَتَّىٰ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَىٰ عَلِيٰ صَلَوةُ الْجَمْعَةِ حَتَّىٰ ظَنَّتُ أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ تَأْتِيهِ قُلْتُ: نَقْدُو عَلَيْكَ، فَقَالَ: لَا إِنَّمَا عَنِتَّتُ عِنْدَكُمْ» (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۳۹، شماره ۶۳۵؛ حرر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۲)، امام صادق علیه السلام ما را به نماز جمعه ترغیب نمود، تا این که پنداشتیم که می‌خواهد به حضور آن حضرت پرسیم، از این رو عرض کردم: بامدادان به خدمت می‌رسیم، فرمود: نه، مقصودم پیش خودتان است.

۱۴ - موئنه عبدالملک، از امام باقر علیه السلام روایت کرده که آن حضرت فرمود: «مِثْلُكَ يَهْلِكُ وَلَمْ يُصْلِلْ فَرِيضَةً فَرَضَهَا اللَّهُ» قال: قلت: فكيف أصنع؟ قال: «صَلُّوا جَمَاعَةً» يعني صلاة الجمعة. (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۳۹، شماره ۶۳۸). مانند تو هلاک می‌شود و نماز فریضه‌ای را که خدا آن را واجب نموده نمی‌خواند. عرض کردم: چه کار کنم؟ فرمود: به جماعت بخوانید، یعنی نماز جمعه را.

۱۵ - حسنہ محمد بن مسلم که از امام صادق علیه السلام درباره نماز جمعه پرسید که آن حضرت فرمود: «تَحِبُّ عَلَىٰ مَنْ كَانَ مِنْهَا عَلَىٰ رَأْسِ فَرَسَخَيْنِ، فَإِنْ زَادَ عَلَىٰ ذَلِكَ فَلَيَسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ» (کلینی، الفروع من الكافی، ج ۳، ص ۴۱۹؛ شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۳، ص ۲۴۰، شماره ۶۴۱).

نماز جمعه بر کسی که سر دو فرسخی است واجب است اما اگر پیش از این باشد واجب نیست.

احکام مستفاد از روایات مزبور

۱ - وجوب نماز جمعه که در برخی از روایات یاد شده، تعبیر به «فرض» و «وجوب» دارد که صریحاً دلالت بر وجوب آن دارد، مانند روایات شماره ۱، ۲، ۳، از پیامبر علیه السلام، و روایات شماره ۱، ۲، ۳، ۶، ۱۰، ۱۵، از امامان معصوم علیهم السلام.

- ۲- عمومیت وجوب نماز جمعه بر اهالی شهر و روستا مانند شماره ۸ و ۹.
- ۳- اطلاق لفظ «امام» و مقید نبودن به امام معصوم ع یا امام اصل، مانند شماره ۲، ۳ و ۷.
- ۴- مشروط نبودن، اقامه نماز جمعه به حضور معصوم ع یا اذن از جانب او مانند شماره ۲.
- ۵- ترغیب و تشویق به برگزاری نماز جمعه، مانند شماره ۱۳ و ۱۴.
- ۶- هشدار و تهدید بر ترک نماز جمعه، مانند روایات شماره ۴، ۳ و ۵، از پیامبر ص و شماره ۱۱، ۱۲ و ۱۴، از امامان معصوم ع.
- ۷- ازوم اجتماع دست کم پنج نفر برای برگزاری نماز جمعه، مانند شماره ۳، ۵، ۴ و ۶ و ۸.
- ۸- تعیین حد فاصل میان نمازهای جمعه مانند شماره ۱ و ۱۵.
- ۹- آراستگی امام جمعه به پوشش لباس مناسب و ...، مانند شماره ۷.
- ۱۰- کسانی که از شرکت در نماز جمعه معاف هستند مانند روایت شماره ۲ از پیامبر ص و شماره ۱، ۲، ۶ و ۹، از امامان معصوم ع.

دیدگاه فیض کاشانی

مرحوم فیض کاشانی با استناد به آیات و روایات یادشده قائل به وجوب تعیینی نماز جمعه شده و رساله مستقلی تحت عنوان «الشهاب الثاقب» نوشت و نیز در کتاب «الوانی» (ج ۸، ص ۱۱۲۷)، پس از نقل روایاتی از کتاب «کافی»، «من لا يحضره الفقيه» و «تهذیب الأحكام» می‌نویسد که دلالت این اخبار مستفيضه بر وجوب تعیینی نماز جمعه بر هر مسلمانی - بجز کسانی که به موجب روایات، استثنای شده‌اند - روشی است، بدون این که وجوب آن، مشروط به شرطی باشد بجز همان شرطی که در سایر نمازهای یومیه تعیین شده است، و بدون این که وجوب آن تخيیری باشد و بدون این که وجوب آن منوط به حضور معصوم یا اذن از جانب او باشد، و از طرفی اوامر شرعی، شامل تمامی اشخاص در تمامی زمانها و مکانها می‌شود مگر این که دلیل خاصی بر عدم شمول و عموم باشد.

منابع

قرآن کریم

- ابن اثیر، ابوالحسن عز الدین علی بن محمد، معروف به ابن اثیر جَرَرَی (٥٥٥ - ٦٣٠ هـ. ق)، *الکامل فی التاریخ*، دار صادر، لبنان، ١٣٩٩ هـ / ١٩٧٩ م.
- ابن ادريس، محمد بن منصور بن احمد بن ادريس جَلَّی، متوفی ٥٩٨ هـ. ق، *السرائر الحاوی لتحریر الفتاوى*، مؤسسه نشر اسلامی.
- ابن ماجه، حافظ ابو عبدالله محمد بن یزید بن ماجه قزوینی (٢٠٧ - ٢٧٥ هـ. ق)، *سنن ابن ماجه*، دارالکتب العلمیة، بیروت - لبنان، چاپ دوم، ١٤٢٥ هـ. ق - ٢٠٠٤ م.
- ابن هشام، ابو محمد عبدالملک بن هشام بن ایوب جِمیری، متوفی ٢١٨ هـ. ق، *السیرة النبویة*، تحقیق مصطفی السقا ابراهیم الایاری، عبدالحفیظ شلبی، چاپ مصر، ١٣٥٥ هـ. ق.
- ابو داود، حافظ سلیمان بن آشعث سِجستانی، متوفی ٢٧٥ هـ. ق، *سنن أبي داود*، دارالکتب العلمیة، بیروت - لبنان، چاپ دوم، ١٤٢٦ هـ / ٢٠٠٥ م.
- بحرانی، یوسف بن احمد، متوفی ١١٨٦ هـ. ق، *الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة*، مؤسسه نشر اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیة قم، ١٤١٤ هـ. ق.
- ترمذی، ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورة ترمذی، متوفی ٢٩٧ هـ. ق، *سنن الترمذی*، دارالکتب العلمیة، بیروت - لبنان، چاپ اول، ١٤٢٤ هـ. ق - ٢٠٠٣ م.
- حائزی، مرتضی، متوفی ١٤٠٦ هـ. ق، *صلة الجمعة*، تحقیق و نشر مؤسسه نشر اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیة قم، چاپ اول، ١٤٠٩ هـ. ق.
- حُرّ عاملی، محمد بن حسن، متوفی ١١٠٤ هـ. ق، *وسائل الشیعة*، تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی، مکتبة الإسلامیة، تهران، چاپ دوم، ١٣٨٥ هـ. ق.
- حلبی، ابوالصلاح تقی الدین ابن نجم الدین (٣٤٧ - ٤٤٧ هـ. ق)، *الکافی فی الفقه*، ضمیمه سلسلة الینابیع الفقهیة، به کوشش علی اصغر مروارید، بیروت - Lebanon، مؤسسه فقه الشیعة، چاپ اول، ١٤١٠ هـ. ق.
- الزُّخیلی، وَهْبَة الزَّحیلی، *التفسیر المُنیر*، دارالفکر المعاصر، بیروت - Lebanon.
- شیخ طویسی، شیخ الطائفه، ابو جعفر محمد بن حسن طویسی (٣٨٥ - ٤٦٠ هـ. ق)، *تهذیب الأحكام*، تحقیق سید حسن موسوی خرسان، دارالکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ١٣٦٥ هـ. ش.

- صدوق، ابو جعفر محمد بن علي بن حسين بابويه قمي، متوفى ٢٨١ هـ، ق، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، تصحيح و تعليق على اكبر غفارى، مكتبة الصدق، چایخانه حیدری، تهران ١٣٩١ هـ، ق.
- _____، غیون اخبار الرضا^{علیه السلام}، نشر صدوق، چاپ اول، ١٣٧٢ هـ، ش.
- _____، من لا يحضره الفقيه، تصحيح و تعليق على اكبر غفارى، مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعة مدرسین حوزة علمیه قم، چاپ دوم، ١٤٠٤ هـ، ق.
- طبراني، حافظ ابوالقاسم سليمان بن احمد طبراني (٢٦٠ - ٢٣٦٠ هـ، ق)، المعجم الكبير، تحقيق حمدى عبدالمجيد السلفى، دار إحياء الثراث العربى، ١٤٠٤ هـ، ق.
- طبرى، ابو جعفر محمد بن جریر (٢٢٤ - ٢٣١٠ هـ، ق)، تاريخ الأئمّة والشّفاعة، منشورات مؤسسة الأعملى للمطبوعات، چاپ چهارم، بيروت - لبنان، ١٤٠٣ هـ، ق.
- عاملی، سید محمد بن علي، متوفى ١٠٠٩ هـ، ق، مدارك الأحكام في شرح شرائع الإسلام، تحقيق مؤسسة آل البيت^{عليهم السلام} لإحياء التراث، مشهد مقدس، چاپ اول، ١٤١٠ هـ، ق.
- علامه، ابو منصور حسن بن يوسف بن علي بن مطهر (٦٤٨ - ٧٢٦ هـ، ق)، تذكرة الفقهاء، تحقيق مؤسسة آل البيت^{عليهم السلام} لإحياء التراث، قم، چاپ اول، ١٤١٤ هـ، ق.
- غروی، میرزا علي غروی تبریزی، التنقیح فی شرح العروة الوثقی (تقریر درس آیة الله العظمی سید ابوالقاسم خویی)، دارالهادی للمطبوعات، قم، چاپ سوم، ١٤١٠ هـ، ق.
- فیض کاشانی محمد محسن (١٠٠٧ - ١٠٩١ هـ، ق)، الشهاب الثاقب فی وجوب صلاة الجمعة العینی، به کوشش رؤوف جمال الدین، چاپ دوم، قم، ١٤٠١ هـ، ق.
- _____، الواقی، مکتبة الإمام أميرالمؤمنین علی^{علیهم السلام}، اصفهان، تحقیق و تصحیح ضیاء الدین، چاپ اول، ١٤٠٦ هـ، ق.
- گلستانی، ثقة الإسلام ابو جعفر محمد بن يعقوب بن اسحاق کلینی رازی، متوفی ٢٢٩ هـ، ق، الفروع من الكافی، دارالكتب الإسلامية، ١٣٩١ هـ، ق.
- مجلسی، مولی محمد باقر، معروف به علامه مجلسی (١٠٣٧ - ١١١٠ هـ، ق)، بحار الأنوار، دار إحياء التراث العربى، بيروت - لبنان، چاپ سوم، ١٤٠٣ هـ، ق.
- _____، مرآۃ العقول فی شرح أخبار آل الرسول، دارالكتب الإسلامية، تهران، چاپ اول، ١٣٦٢ هـ، ش.
- مسلم نیشابوری، مسلم بن حجاج قشیری نیشابوری، متوفی ٢٦١ هـ، ق، صحیح مسلم، دارالكتب العلمیة، بيروت - لبنان، چاپ چهارم ١٤٢٧ هـ - ٢٠٠٦ م.
- مفید، ابو عبدالله محمد بن نعمان عکبری، مشهور به شیخ مفید، متوفی ٤١٣ هـ، ق، المقنعة، مؤسسه نشر الاسلامی، ١٤١٧ هـ، ق.